

Porovnání představ a názorů pedagogů různých stupňů škol na standardy geografických dovedností¹

Desired performance of students in geography education: A comparative study of teachers' opinions

Dana Řezníčková, Miroslav Marada, Martin Hanus

Abstrakt: Příspěvek předkládá prvotní výsledky výzkumného šetření, které zjišťuje představy a názory pedagogů prvního a druhého stupně základních, středních a vysokých škol (tj. čtyři „profesní“ skupiny) na požadované výkony žáků různého věku (na konci 5. a 9. ročníku základní školy a maturitního ročníku) ve výuce zeměpisu. Respondenti dotazníkového šetření se vyjadřovali k návrhu standardu geografických dovedností, který zohledňuje objektivní postup poznávání. Tento badatelský přístup by měl být specifický zejména pro přírodovědné předměty. Význam jednotlivých položek standardu byl posuzován pomocí čtyřstupňové hodnoticí škály. Dotazem na tuto „užitečnost“ jsme zjišťovali, jaký smysl jim jednotliví respondenti přikládají. Předpokládali jsme, že jejich odpovědi jsou ovlivněny faktory, které mají v dané „profesní skupině“ odlišné váhy. Jde zejména o odborné vzdělání (geografické, pedagogické, didaktické aj.), pedagogické zkušenosti, osobní vlastnosti i o sociální reprezentaci zeměpisu, tj. mínění o jeho poslání ve všeobecném vzdělávání. Výzkumem jsme chtěli ověřit, zda existuje významná variabilita ve zjišťovaných názorech uvnitř profesních skupin i mezi nimi a které z nabízených položek jsou pro respondenty relativně nejvíce a které nejméně přijatelné.

Klíčová slova: geografické dovednosti, dotazníkové šetření, učitelé ZŠ, SŠ a VŠ

Abstract: The contribution presents initial results of the survey, which identifies ideas and opinions of teachers of primary, lower and upper secondary schools and universities to the desired performance of students of different ages (at the end of the 5th and 9th class of elementary school and at upper secondary graduation year) in geography education. Survey respondents commented on the proposal of geographic skills standard, which reflects an objective process of cognition. The importance of individual items was assessed using a standard four-rating scale. We assumed that responses of four “professional groups” mentioned are influenced by factors that have different weights by groups. In particular, their education, teaching experience, personal attributes as well as social representation of geography, i.e. the opinion of his mission in general education. We wanted to verify whether there is significant variability in the measured opinions within professional groups and between them and which items are acceptable for most respondents, and which relatively less ones.

Keywords: geographical skills, questionnaire survey, primary, secondary and university teachers

¹ Tato stat' vznikla za finanční podpory grantového projektu GA ČR, P407/10/0514.

1 Vymezení problému

Získané zkušenosti z desetiletého průběhu kurikulární reformy v Česku dokládají ohromnou setrvačnost školského systému včetně výuky zeměpisu. I když nemáme dosud k dispozici výsledky rozsáhlé empirické studie, mapující celkové dopady kurikulární reformy i reformy maturitní zkoušky na výuku zeměpisu, dílčí pohledy identifikují mj. rezistenci vůči změnám v cílech a obsahovém pojetí výuky zeměpisu (např. Pišová, Kostková, & Janík, 2011; Řezníčková, 2009; Řezníčková & Marada, 2011, v tisku). Většina učitelů zeměpisu se tak nevymyká většinovému postoji učitelů a ředitelů škol ke kurikulární reformě, což naznačují některá šetření v posledních letech. Například 65 % z více než dvou tisíc oslovených ředitelů základních škol považuje zavedení školních vzdělávacích programů za změnu velkou, ale zbytečnou (Rychlá šetření, 2007). Také rozsáhlý výzkum zacílený na kurikulární reformu na pilotních gymnáziích upozorňuje na problematickou akceptaci školské reformy: „přibližně 30 % respondentů reformu neakceptuje, 55 % je ambivalentních v pozitivním, neutrálním nebo negativním směru a 14 % respondentů reformu akceptuje“ (Janík et al., 2010, s. 34).

Je velmi obtížné realizovat jakékoli hlubší koncepční změny, neboť reforma vyžaduje vzájemně provázaný sled promyšlených kroků v rovině projektové, realizační, evaluační, a to na úrovni národní, školní i jednotlivých tříd. Přitom jde o vzájemně provázaný proces komunikace různých aktérů, pomocí různých médií, a to v rámci i mezi zmiňovanými úrovněmi.

Předpokládáme, že pro účinnou komunikaci a realizaci projektového kurikula, v našem případě geografického standardu národního významu, je zapotřebí mj. zjistit, zda existují výrazné disproporce mezi představami tvůrců standardu a jeho uživatelů. Tato otázka se stala předmětem výzkumného šetření, jež prezentujeme v předloženém příspěvku.

2 Teoretická východiska

V příspěvku vycházíme ze dvou myšlenkových směrů, které se vzájemně ovlivňují. Prvním konceptem je komunikační pojetí oborové didaktiky (Brockmeyerová-Fenclová, Čapek, & Kotásek, 2000; Slavík & Janík, 2007; Jelemenská, 2009 a jiní), které umožňuje zařadit zaměření našeho výzkumu do výzkumného pole oborových didaktik a v tomto rámci ho dále specifikovat. Jednou z hlavních otázek tohoto modelu je jakým způsobem komunikovat, resp. zprostředkovávat dosažené poznání, aby byl tento víceúrovňový proces co nejoptimálnější. Druhým konceptem je sociální konstruktivismus. V tomto kontextu je koncepce geografického vzdělávání, prezentovaná v (ne)závazných kurikulárních dokumentech, sociální konstrukcí určité skupiny zainteresovaných lidí. Jinými slovy řečeno, o tom, co má být hlavním cílem geografického vzdělávání, na které poznatky, dovednosti, postoje a hodnoty klást důraz především, za jakých podmínek vzdělávání realizovat a jak výsledky hodnotit, o tom vždy rozhodovali a budou rozhodovat konkrétní lidé (srov. Štech, 2009).

3 Empirický výzkum: představy pedagogů o tom, co by žák měl ze zeměpisu umět

3.1 Metodika výzkumu

Příspěvek předkládá prvotní výsledky výzkumného šetření, které zjišťuje představy a názory pedagogů prvního a druhého stupně základních, středních a vysokých škol (tj. čtyři „profesní“ skupiny) na požadované výkony žáků ve výuce zeměpisu na konci 5. a 9. ročníku základní školy a maturitního ročníku škol středních.

Pro tento výzkum byla zvolena metoda dotazníkového šetření, které se realizovalo od srpna 2010 do března 2011. Nejprve byl proveden předvýzkum s cca 30 respondenty a poté byly formou elektronicky zpracovaného dotazníku osloveny všechny základní a střední školy v Česku (tj. 4 642 a 2 121 škol) na základě adresáře Ústavu pro informace ve vzdělávání. Tyto elektronické adresy vesměs směřovaly na sekretariát či ředitele škol, proto jsme v úvodním dopise žádali o jeho zprostředkování učitelům zeměpisu. Použitá databáze adres nebyla optimální nejen z důvodů zprostředkovávání žádosti o zapojení do výzkumu, ale i proto, že jsme oslovili školy, zejména střední, na kterých se zeměpis vůbec nevyučuje. Tento způsob kontaktování respondentů byl použit z toho důvodu, že nejsou k dispozici přímé adresy na učitele zeměpisu z celého Česka. Dále bylo kontaktováno na základě elektronických adres České geografické společnosti 100 geografů – pedagogů vysokých škol. Sběr dat proběhl anonymním způsobem formou internetového dotazníku vytvořeného a přístupného pomocí nástrojů společnosti Google.

Zvolený způsob „korespondenčního“ šetření obvykle neumožňuje získat poměrně značné zastoupení respondentů, všeobecně je za úspěch považována 10% návratnost (Disman, 2002). Na náš elektronický dotazník kladně reagovalo celkem 541 respondentů, což představuje 12,7 % z celkového počtu oslovených škol, resp. osob (viz tabulka 1).

Tabulka 1
Struktura respondentů dotazníku

Skupina respondentů	počet
Pedagogové na prvním stupni základních škol	67
Pedagogové na prvním stupni základních škol	87
Pedagogové na prvním stupni základních škol	236
Pedagogové na prvním stupni základních škol	182

Respondenti dotazníkového šetření se vyjadřovali k novému návrhu standardu geografických dovedností, který na rozdíl od Rámcových vzdělávacích programů kontinuálně specifikuje požadavky na výkony žáků pro tři věkové úrovně a zároveň zohledňuje objektivní postup poznávání tj. vzájemně provázaný proces od kladení geografických otázek, získávání, organizování a analyzování informací až po zodpovídání geografických otázek, resp. kladení otázek nových (více Řezníčková, 2003).

Podle těchto pěti kroků jsou u každé věkové kategorie jednotlivé požadavky roztrženy do pěti okruhů činností (kategorií). První stupeň základní školy přitom celkem obsahuje 32 položek, druhý stupeň 44 položek a nároky na výkony žáků na konci čtvrtého ročníku středních škol zohledňuje 32 položek².

Dotazník je zdánlivě rozsáhlý. Učitelé na 1. stupni základních škol však byli požádáni pouze o vyplnění první části (tj. požadavků vázící se ke konci 5. ročníku ZŠ). Učitelé 2. stupně základních škol vyplňovali dvě části. Nejvíce času (v průměru 20 minut) zabralo vyplňování dotazníku učitelům středních škol a „akademikům“, neboť se vyjadřovali ke všem třem částem dotazníku tj. k požadavkům na dovednosti žáků na konci 5. a 9. ročníku základní školy a 4. ročníku gymnázií.

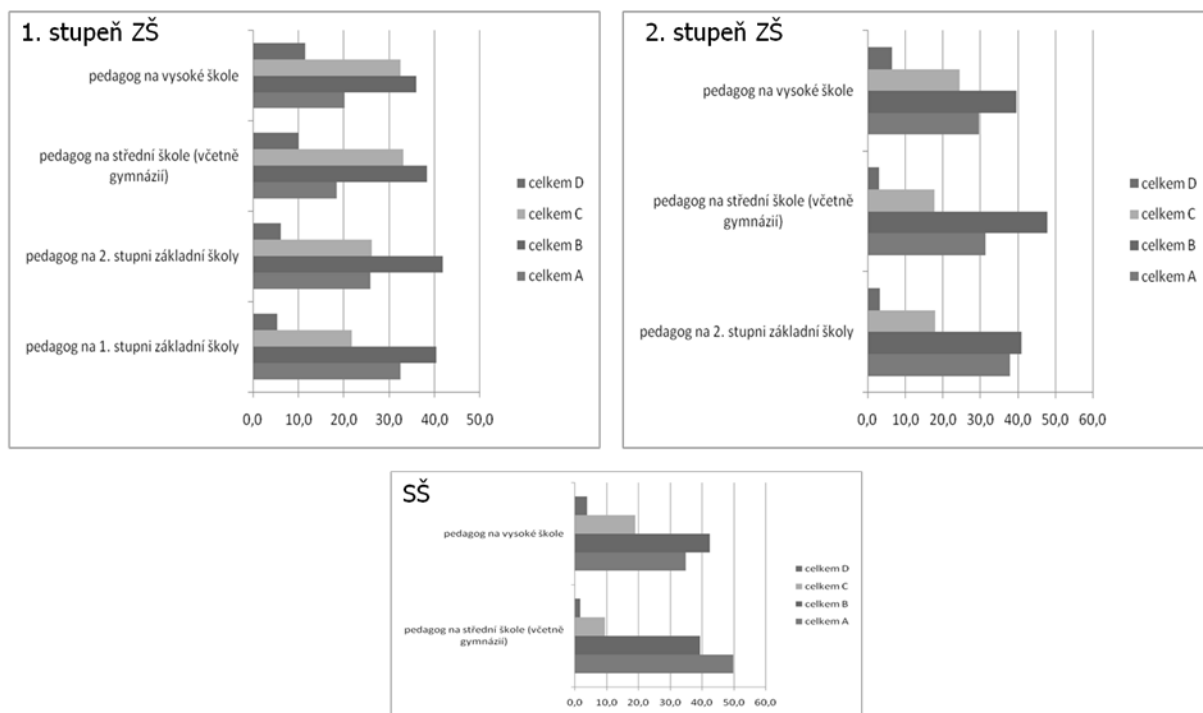
² Celý geografický standard, resp. dotazník je přístupný na <https://spreadsheets.google.com/viewform?hl=cs&formkey=dHU0bFUyclhONnNLeTZ0X3FqVTJVaUE6MQ#gid=0>.

V úvodu dotazníku byli respondenti upozorněni, že zjišťujeme zamýšlené kurikulum, tedy co by měl žák určitého věku umět, nikoli, co si respondenti myslí, že žáci skutečně dnes umí. Důležitost jednotlivých položek standardu byla posuzována pomocí hodnotící čtyřstupňové škály (A=určitě ano, B=spíše ano, C=spíše ne, D=určitě ne). Dotazem na tuto „užitečnost“ jsme zjišťovali, jaký význam v geografickém vzdělávání na dané úrovni jim jednotliví respondenti přiřkládají. Předpokládáme, že jejich odpovědi jsou ovlivněny faktory, které mají v dané profesní skupině odlišné váhy. Výzkumem chceme ověřit, zda existuje významná variabilita ve zjišťovaných názorech uvnitř profesních skupin i mezi nimi a které z nabízených položek jsou pro respondenty relativně nejvíce a které nejméně přijatelné.

3.2 Dílčí výsledky výzkumu

Tento příspěvek si klade za cíl nalézt odpovědi na dvě základní otázky a sice, která z profesních skupin je vnitřně názorově nejvíce/nejméně homogenní a které skupiny se mezi sebou nejvíce/nejméně názorově liší. Byly formulovány následující hypotézy:

- Názory na svůj stupeň vzdělání (např. učitelé SŠ na úroveň SŠ) jsou jednotnější než názory akademiků na daný stupeň vzdělání.
- Rozdíl v názorech akademiků a pedagogů působících na daném stupni se se zvyšujícím stupněm snižuje.
- Čím početnější skupina respondentů, tím větší rozptyl v jejich názorech.

Obrázek 1. Odpovědi respondentů na jednotlivých stupních škol (zdroj: dotazníkové šetření autorů 2011).

Odpovědi respondentů na jednotlivé položky v dotazníku byly statisticky vyhodnoceny, přičemž, vzhledem ke stanoveným výzkumným otázkám, bylo využito především charakteristik rozptylu statistického souboru.

Z výsledků prvotních statistických analýz byly vyvozeny následující závěry:

- Variační koeficient v rámci skupiny akademiků je nejvyšší u požadavků pro maturanty, z čehož plyne vyšší shoda odpovědí akademiků uvnitř skupiny (dominuje volba A, popř. B). Naopak nejméně se akademici mezi sebou shodují u požadavků pro první stupeň základní školy. Hodnota variačního koeficientu uvnitř skupin (tj. nejvyšší shoda uvnitř skupiny) je nejvyšší u skupiny pedagogů na středních školách, dále pak u pedagogů na druhém stupni základních škol. Shoda mezi akademiky je (s výjimkou požadavků pro první stupeň základních škol) nejnižší ze všech skupin.
- Největší neshody v názorech se projeví u požadavků pro první stupeň základních škol, naopak nejvyšší shoda je u požadavků pro maturanty.
- Dále pak nebyl prokázán pozitivní vztah četnosti respondentů v jednotlivých profesních skupinách a shody uvnitř těchto skupin.

4 Závěr

Badatelský přístup, který ovlivnil výběr a strukturování dovedností žáků v posuzovaném geografickém standardu, není v tradiční výuce zeměpisu v Česku důsledně procvičován. Nicméně žádný z 541 respondentů neměl výhrady k jeho celkové koncepci předkládaného standardu, i když i k tomuto bodu byl v dotazníku vyzýván. Další hodnocení bude směřovat k analýze rozptylu, která přinese bližší pohled na názorové rozdíly jednotlivých skupin pedagogů a dále bude provedena typologie jednotlivých položek pro míry shody respondentů. Položky, na nichž panuje vysoká shoda, budou testovány u žáků jednotlivých stupňů škol. V závěru umožní výsledky dílčích výzkumů formulaci návrhu standardu geografických dovedností pro naše školy.

Literatura

- Brockmayerová-Fenclová, J., Čapek, J., & Kotásek, J. (2000). Oborové didaktiky jako samostatné vědecké disciplíny. *Pedagogika*, 50(1), 23–37.
- Disman, M. (2003). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Janík, T., Janko, T., Knecht, P., Kubiátko, M., Najvar, P., Pavlas, T., Slavík, J., Solníčka, D., & Vlčková, K. (2010). *Kurikulární reforma na gymnáziích. Výsledky dotazníkového šetření*. Praha: VÚP v Praze.
- Jelemenská, P. (2009). Prepojenosť výberu učebných obsahov, zisťovanie výkonov žiakov a predstáv učiteľov. Význam empirických výsledkov výskumu didaktiky biológie na príklade vyučovania evolúcie. *Pedagogika*, 59(2), 164–181.
- Píšová, M., Kostková, K., & Janík, T. (Eds.). (2011). *Kurikulární reforma na gymnáziích. Případové studie tvorby kurikula*. Praha: VÚP v Praze.
- Rychlá šetření (2007). *Rámcové vzdělávací programy a navazující školní vzdělávací programy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. Dostupné z <http://www.uiv.cz/>
- Řezníčková, D. (2003). Geografické dovednosti, jejich specifikace a kategorizace. *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 108(2), 146–163.
- Řezníčková, D. (2009). The transformation of geography education in Czechia. *Geografie*, 114(4), 316–331.
- Řezníčková, D., & Marada, M. (2011). Accent on active learning of geography: wish of curricular reform authors versus school reality in Czechia. *Sborník z regionální konference International Geographical Union*. Santiago. (v tisku)
- Slavík, J., & Janík, T. (2007). Fakta a fenomény v průniku didaktické teorie, výzkumu a praxe vzdělávání. *Pedagogika*, 57(2), 263–274.
- Štech, S. (2009). Zřetel k učivu a problém dvou modelů kurikula. *Pedagogika*, 59(2), 105–115.

Kontakt

RNDr. Dana Řezníčková, Ph.D.

RNDr. Miroslav Marada, Ph.D.

Mgr. Martin Hanus

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Albertov 6, 128 43 Praha

e-mail: danarez@natur.cuni.cz

marada@natur.cuni.cz

hanus.martin@seznam.cz

Bibliografické údaje

Řezníčková, D., Marada, M., & Hanus, M. (2011). Porovnání představ a názorů pedagogů různých stupňů škol na standardy geografických dovedností. In T. Janík, P. Knecht, & S. Šebestová (Eds.), *Smíšený design v pedagogickém výzkumu: Sborník příspěvků z 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu* (s. 304–309). Brno: Masarykova univerzita.

Dostupné z: <http://www.ped.muni.cz/capv2011/sbornikprispevku/reznickovamaradahanus.pdf>

doi: 10.5817/PdF.P210-CAPV-2012-52